

Александар Стојановић. *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2015, 491.

Колаборационистички режим Милана Недића и његови главни актери привлаче велику пажњу истраживача последњих петнаестак година. Разлоге за ово треба тражити мање у новим, до сада непознатим изворима (иако и њих има),¹ а више у друштвеној и научној потреби да се боље осветли један до сада релативно занемарени аспект историје Другог светског рата у Србији. Старија историографија је, додуше, дала неколико вредних радова на ту тему,² али није продубљивала и проширивала њихове резултате, што је било условљено пре свега идеолошким притиском под којим су историчари Другог светског рата деловали до 1990. године. Истраживачки бум током последњих деценију и по је пре свега дело историчара млађе и средње генерације који су својим темама најчешће (иако не увек) приступали без идеолошке пристрасности и политичке острашћености својих претходника. Млади београдски историчар Александар Стојановић (1985) се већ пре неколико година успешно прикључио великом броју истраживача Недићевог режима. Он је први истакао значај „Српског цивилног/културног плана“ и ставио на увид јавности већину докумената који су га сачињавали.³ Поред тога објавио је и више чланака о Недићевом режиму, његовој идеологији и политици,⁴

- 1 Ради се пре свега о документима које је Безбедносно-информативна агенција пре неколико година уступила Архиву Србије.
- 2 Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, I–II, (Beograd, 1979); Isti, Milan Nedić, (Zagreb, 1989). Oklevamo da i knjigu Mladena Stefanovića, *Zbor Dimitrija Ljotića 1934–1945*, (Beograd, 1984) svrstamo u tu grupu, budući da se samo delom bavi ratnim periodom, da obiluje faktografskim greškama i pre svega imajući u vidu da je izuzetno pristrasno napisana.
- 3 Aleksandar Stojanović, *Srpski civilni/kulturni plan vlade Milana Nedića*, (Beograd, 2012). Iako se za taj plan znalo i ranije, drugi autori su ga spominjali samo sasvim uzgredno.
- 4 Aleksandar Stojanović, „Antimasonska izložba u Beogradu 1941. godine u kontekstu nacističkih antimasonskih aktivnosti u okupiranoj Evropi 1939–1945“, *Vojnoistorijski glasnik* 1, 2015; Aleksandar Stojanović, „Jazbina iz koje su potekla sva zla i sve nesreće: antisemitska i antimasonska propaganda na stranicama kolaboracionističke štampe u Srbiji 1941–1944“, *Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941–1944*, ur. Aleksandar Stojanović, (Beograd, 2015); Isti, „Naša kulturna orijentacija: nacionalna kulturna politika vlade Milana Nedića i pitanje 'preobražaja' na stranicama kolaboracionističke štampe“, *Kolaboracionistička štampa*; Isti, „Naučnik i politika: Akademik Miloš Trivunac (1876–1944) između nacionalizma, nacizma i komunizma“, *Intelektualci i rat 1939–1947. Zbornik radova s Desničinih susreta 2012*, I, ur. Drago Roksanđić, Ivana Cvijović Javorina, (Zagreb, 2013); Isti, „Politička misao Vladimira Velmar-Jankovića, *Srbi u rat u Jugoslaviji 1941*, тематски зборник радова, ур. Драган Алексић (Београд, 2014).

а уредио је и један зборник чланака који је под истраживачку лупу ставио писање штампе Недићевог режима.⁵

Књига *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића* је мало измењена докторска теза коју је аутор одбранио 2014. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду и представља прво целовито истраживање те теме код нас. Ранији аутори су већи нагласак стављали на политичке и војне догађаје, док су се идејама на које се режим позивао бавили само успут, и то обично идеолошки искључиво. Александар Стојановић је успео да у широком захвату стави Недићев режим у контекст југословенског и српског друштва четврте и пете деценије XX века, у контекст Другог светског рата, како на Балкану тако и у Европи, те да детаљно уђе у биографије водећих идеолога тог раздобља и у порекло њихових идеја.

Књига је подељена на увод, пет делова и закључак. У обимном уводу (стр. 29–91) аутор приказује друштво Краљевине СХС/Југославије између два светска рата – његову привредну, културну и друштвену заосталост, политичке сукобе који су га раздирали те главне актере на политичкој сцени – међуратној и оној после окупације у априлу 1941. године. А то је важно јер објашњава континуитет у њиховом духовном развоју. У том контексту је посебно битан део о утицајима европске деснице на ширење сродних идеја у Краљевини СХС/Југославији (58–66). У њему се Стојановић бави главним тада актуелним десничарским идејама и њиховом рецепцијом код српских десничара, да би потом прешао на преглед политичких организација српских и југословенских десничара (67–91). Важно је напоменути да је већина тих организација имала југословенски „национални“ предзнак.

Други део књиге (95–137) говори о Србији под немачком окупацијом. Почине кратким описом Априлског рата и поделе Југославије, те окупационог апарата и положаја покороног становништва. У њему је аутор на прегледан начин синтетизовао до сада позната знања о томе, дајући не само преглед политичке организације земље већ и прилог социјалној и економској историји. Посебно важан сегмент овог поглавља чини ауторово разматрање колаборације у теоријском и правном контексту (119–124). Стојановић одбацује старе идеолошке погледе на тај феномен указујући на сву његову сложеност у српским условима и на недостатак консензуса у историографији о том питању. Он сматра да је у конкретном случају дошло до прекорачења сарадње коју међународно право допушта.

5 *Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941–1944*, Aleksandar Stojanović (ur.), (Beograd, 2015).

Остатак поглавља представља преглед делатности Савета комесара и почетка устанка, те разлога за довођење Недића на власт.

Трећи део књиге говори о влади Милана Недића (139–186). Приказана је сва њена персонална и идеолошка хетерогеност и делатност уперена према сељаштву, радницима, омладини, Јеврејима, масонима, југословенској влади у Лондону, четницима Драже Михаиловића и партизанима. Ови последњи су сматрани за главне непријатеље – делимично и због немачких одмазди за њихове акције. Посебно вредан део овог поглавља је разматрање о размерама колаборације и о месту окупиране Србије у нацистичком систему окупираних и вазалних држава (169–186). Он омогућава читаоцу да увиди све сличности и разлике српског случаја у односу на друге, што олакшава разумевање српске ратне стварности. Аутор правилно указује да се окупирана Србија налазила при самом дну лествице окупираних и зависних земаља, те да је њено постојање стално висило о концу. Тиме се објашњава и практично потпуно одсуство аутономије српских колаборационистичких власти, како Савета комесара тако и „Владе народног спаса“.

Четврти део књиге је посвећен културној политици владе Милана Недића (187–285). Аутор је ту могао да се ослони на сразмерно богату литературу о том питању и да је обогати својим сазнањима. Прави бисер овог поглавља представљају кратке биографије главних креатора културне политике: Велибора Јонића, Владимира Велмар-Јанковића, Светислава Стефановића и других. На њиховим примерима Стојановић је јасно показао хетерогеност колаборационистичког апарата, као и различиту мотивацију актера. Оно што је Стојановић (као и неки аутори пре њега) идентификовао као главне одреднице колаборационистичке културне политике били су национализам, инструментализовано светосавље и залагање за задругарство. У остатку поглавља аутор се бави главним културним институцијама (Београдским универзитетом и Српском књижевном задругом) и спровођењем културне политике. Описан је покушај власти да контролишу и усмеравају књижевно стваралаштво, као и оскудне плодове које су ти покушпаји донели. Дат је осврт на богат позоришни живот као средство идеолошког утицаја, али још више стварања привида нормалности. У контексту културне политике аутор говори и о просветној политици. Приказан је њен административни оквир и њени циљеви: смањење броја интелектуалаца (потенцијалних чиновника), форсирање стручног образовања – пре свега за немачке потребе – и идеолошко (пре)умеравање.

Пети део носи наслов „Политички пројекти владе Милана Не-дића: концепти преображаја српског друштва и државе“. Аутор концепт „српске сељачке задружне државе“ ставља у контекст корпоративистичких идеја које су 20-их и 30-их година циркулисале Европом. Зато у првом делу поглавља даје њихов преглед – у другим земљама и у Југославији (291–317). И док се оно прво чини релативно познато, аутор скреће пажњу и на домаћу корпоративистичку традицију која је у великој мери пала у заборав. Важно је поменути да у Југославији заговорници корпоративистичких идеја нипошто нису били само десничари. У другом делу овог поглавља аутор се бави генезом и плановима стварања „српске сељачке задружне државе“, која је у ствари требало да буде ауторитарна држава у којој би сва представничка тела била именована и само са саветодавним функцијама.

Стиче се утисак да је други део овог поглавља могао да буде засебна глава у оквиру књиге, будући да се бави плановима за друштвене и идеолошке промене, а не политичком организацијом државе. То се посебно односи на опис Српског цивилног/културног плана – мешавине „его-трипа“ Владимира Велмара-Јанковића и опсежног плана решавања проблема и развоја на скоро свим пољима живота. Аутор овде даје својеврстан сажетак своје књиге о том питању (329–365). Поред тога, пажња је посвећена еминентно идеолошком концепту „новог Србина“ или „новог српског човека“. Процес његовог стварања се одвијао на неколико нивоа – од просвете до омладинске радне службе (Национална служба за обнову Србије). Циљ је био створити нацији одану самопожртвовану омладину. За оне за које су власти сматрале да су идеолошки дубоко застарили и отуђили се од свог народа, основан је Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци. Стојановић на успео и објективан начин синтетиче обимну, али идеолошки врло супротстављену литературу о овом предмету, користећи додатне архивске изворе да покаже да нису били у праву ни они који су Завод видели као обичан концентрациони логор ни они који су хтели да га представе као потпуно слободну установу. У склопу васпитне и пропагандне политике режима, Стојановић говори и о Недићевом Дечјем граду код Крушевца. Његов закључак је да аутори просветне и васпитне политике, иако су дубоко мрзели комунизам, нису били спремни да тек тако жртвују „заблуделу“ српску омладину и препусте је немачким репресалијама. Напротив, и та омладина је требало да буде укључена у пројекат стварања „новог српског човека“.

Књига се завршава кратким Епилогом (397–404) и Закључком (407–420). У првом се укратко приказује судбина главних ак-

тера после напуштања Србије у октобру 1944. године, а у другом се сумирају закључци поретходних поглавља. Књига има и резиме на енглеском језику, списак извора и литературе, као и индекс имена. Списак доста бројних фотографија није дат.

Књига Александра Стојановића *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића* представља више него успелу синтезу до сада познатих знања из старијих и новијих истраживања Недићевог режима, његове идеологије, планова, политике и личности око њега. Она је и много више од тога, јер на основу извора и сама доноси нове податке и нове погледе. Пребогато детаљима које аутор стваралачки користи, ово дело је због огромне емпирије ослобођено идеолошке пристрасности: без жеље да брани или велича Недићеву владу и људе око ње, Стојановић покушава да буде фер према њима. У највећој мери и успева захваљујући томе што их посматра у широком историјском, географском и идејном контексту. Положај владе, састав, циљеви и могућности су сагледани уз осврт на општу ратну ситуацију, на идеолошке концепте европске деснице, на ограничења која су нематили окупатори и на личности оних који су се укључили у колаборацију – посебно на највишим нивоима. Због свега тога, ова књига ће, као већ стара али још незамењива Борковићева *Контрареволуција у Србији* или Петрановићева *Србија у Другом светском рату*, још дуго остати обавезно штиво будућих истраживача колаборације у Србији у Другом светском рату.

Зоран ЈАЊЕТОВИЋ